İzmir'de Cumhuriyet Dönemi Planlaması (1923-1965): 20. Yüzyıl Kentsel Mirası

İZMİR'İN 1923-1965 ARASINDAKİ PLANLAMA TARİHİNİ İNCELEYEN YAZAR, MODERN MİMARİ MİRASIN PLANLAMADAN AYRI OKUNAMAYACAĞINI VURGULUYOR

Cânâ Bilsel

ÜSTTE İzmir Danger-Prost planı ("La reconstruction d'une ville", Illustration, 4 Mart 1933, s. 271)

SAĞ ÜSTTE Danger-Prost planından İzmir Belediyesi Fen Heyeti tarafından tadil edilerek hazırlanmış uygulama planı (1928 öncesi) (Memduh Say, Hijyen Bakımından İzmir Şehri, s. 68)

SAĞ ALTTA Fevzi Paşa Bulvarı ile Gazi Bulvarı arasında "iş mıntıkasının oluşumu", İkinci Kordon

Cumhuriyet dönemi modern mimari mirası kuşkusuz kent mekânını üreten süreçlerden ve kent planlama etkinliğinden bağımsız düşünülemez. Ülke kentlerinin şehircilik ilkelerine göre düzenlenmesi ile modern kentli toplumunun yeni yaşam ve sosyalleşme biçimlerini destekleyecek mekân kurgularının yerleştirilmesi, Cumhuriyet'in modernite projesinin önemli hedeflerindendir. Çağdaş bir kent imgesi yaratma düşüncesinin 1950 öncesi şehircilik etkinliğinde belirleyici olduğu söylenebilir.

İzmir'in İlk Planı: Danger-Prost Planı

Cumhuriyet'in kent planlama tarihinin başlangıcı genellikle Ankara'nın planlaması ile özdeşleştirildiği halde, kapsamlı bir şehircilik planı hazırlanması için ilk girişim İzmir için yapılmıştır. Şehrin işgalden kurtuluşunun ertesinde başlayan yangın, kentin merkezinde 300 hektar büyüklüğünde bir alanı yerle bir etmiş; İzmir'in yeniden inşa edilmesi Ankara Hükümeti için birinci derecede öncelikli bir konu olmuştur. Bu yöndeki ilk girişim İzmir Belediye Başkanı ve Lozan heyeti üyelerinden Şükrü (Kaya) Bey'in Lozan görüşmeleri sırasında Paris'e yaptığı ziyaret ile başlamış (1), "İzmir'in yeniden İmar ve İnşasını Tetkik Şirketi" burada kurulmuştur. Şirket bir şehircilik planı hazırlatmak üzere Henri Prost (2) ile ilişkiye geçer (3), Fransız şehirci bu iş için meslektaşı René Danger (4) ve Raymond Danger'yi önerir. 1924 yılı içerisinde İzmir Belediyesi Danger'lerle sözleşme imzalar; Prost ise planın hazırlanmasında danışman-şehirci sıfatıyla rol alacaktır.

Danger'ler ve Prost'un gerçekleştirdikleri 1924-1925 tarihli İzmir planı kenti bütün olarak yeniden düzenleyen bir şehircilik planıdır. Başkent Ankara'nın ilk planı (Lörcher plan) ile (5) ulusal ekonominin en önemli merkezlerinden İzmir için bir planın eş zamanlı olarak hazırlanıyor olması Cumhuriyet yönetiminin her iki kentin planlı gelişmesine verdiği önemi göstermektedir. İzmir'de plandan beklenen, yangın alanlarının imar edilmesi yanında, kentin ekonomisini yeniden canlandırmaya yönelik işlevsel ve mekânsal örgütlenmenin sağlanmasıdır. İlk aşamada, Belediye tarafından kurulan ve İzmirli doktor, mühendis ve mimarlardan oluşan komisyon, şehircilerle birlikte plan hedeflerini (6) belirlemiş, Danger-Prost planı, bu hedefler doğrultusunda limanı Alsancak'ın kuzeyine taşımış, bununla ilişkili olarak endüstri bölgesini düzenlemiş ve her iki demiryolu hattını birleştiren yeni bir merkez istasyonu önermiştir. Danger-Prost planı liman ve endüstrinin yer seçimini hijyen kuralları çerçevesinde, hakim rüzgâr yönlerini dikkate alarak gerçekleştirmiş; endüstri bölgesini yeşil "yalıtım yolları" ile kentten ayırmıştır. Şehirciler mevcut konut alanlarında nüfus yoğunluğunun göçlerle 1000 kişi/hektar değerini aştığını, yapı yoğunluğunun şehircilik ilkeleri uyarınca 350-400 aralığına düşürülmesi gerektiğini işaret etmişler (7) ve bu amaçla yeni konut alanları önermişlerdir. "Bahçe-kent" modeline uygun planlanmış bu alanların yer seçiminde, insan sağlığı için uygun

hava koşulları olan yamaçlar seçilmiş; bunlardan ilki kent dışında bir senatoryum binası ile birlikte Eşrefpaşa'nın güneydoğusunda, diğeri ise Kadifekale'nin kuzeybatı yamaçlarında planlanmıştır. Bu iki yerleşimin yanı sıra, liman ve endüstri bölgesinin hemen doğusunda yine bahçe-kent modelinde bir işçi mahallesi önerilmiştir.

Danger'ler ve Prost, "denizden yeterince yükseklikte olmadığı" için yangın alanlarını yeniden yerleşime açmayı başlangıçta uygun bulmamışlar (8), ancak Belediye yönetimi ve komisyonun kararlı tutumu karşısında, bu alanda yönetim ve iş merkezi ile konut mahallelerinden oluşan bir düzenleme yapmışlardır. Plan Fransız Beaux-Arts Okulu'nun öğretileri doğrultusunda formalist bir kompozisyon anlayışını yansıtmaktadır. Her biri denize, Kadifekale'ye ya da bir anıta doğru perspektif aksı oluşturan ışınsal bulvarlar kesişerek üçgen ya da yıldız biçimli meydanlar oluşturmaktadır. Kentin denizden simgesel kapısı olan Cumhuriyet Meydanı, ölçeği ve yarım daire biçimindeki formu ile kompozisyonun odak noktalarından birini oluşturur. Meydanın simetri aksına Belediye Sarayı konumlandırılmış, buradan öneri gar kompleksine uzanan merkezi bir yeşil alan planlanmıştır. Bu alanın çevresine İzmir'de kurulması önerilen üniversitenin binaları ile kütüphane ve müzeler yerleştirilmiştir. Plan ayrıca işlevlere ve yapılaşma koşullarına göre 6 ayrı "mıntıka" (zone) belirlemektedir (9).

1925 yılında İzmir Belediyesi'nce onaylanan bu plan doğrultusunda eski mülkiyetler hamur edilerek yeni bir mülkiyet deseni oluşturulmuş, parseller Belediye tarafından açık arttırma ile satışa sunulmuştur (10). İzmir'de satışa sunulan yeni parseller büyük çoğunlukla finans kuruluşları tarafından satın alınmıştır. Osmanlı Bankası (1926), Esnaf ve Ahali Bankası (1926), Borsa Sarayı (1926-1928), Roma Bankası (1930-1932) vb. banka ve finans kuruluşları yanında Büyük Kardiçalı Han (1928) Silahçı Ali Salim İşhanı (1928) vb. ticaret hanları, bu sürecin sonunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında inşa edilmişlerdir (11). Esnaf gruplarının birleşerek taksitle arsa satın alma yoluna gitmeleri (12), han ve çarşı tipolojilerinin yaygın olarak uygulanmasında etkin olmuş görünmektedir. Kavaflar Çarşısı (1928) bunlardan biridir. Neredeyse tümü I. Milli Mimari üslûbunda inşa edilmiş olan bu finans ve ticaret yapılarının, Danger-Prost planının "iş merkezi mıntıkası" olarak belirlediği alanda toplanmış olmaları, uygulamanın plana göre yürütüldüğünü göstermektedir. Planda kentin Manisa yönünde ana ulaşım bağlantısı olan Gazi Bulvarı'nın bir bölümü ile Mimar Kemalettin Caddesi bu dönemde plana uygun olarak açılmış ve inşa edilmiştir. Çok katlı bitişik nizam yapılaşma ile, köşe yapıların pahlanarak kubbelerle yükselmesi, Danger-Prost planının bu "mıntıka" için belirlediği yapılaşma koşullarının bir sonucu olmalıdır. 1925-1928 yılları arasında İzmir'de hızlanmış olan inşaat etkinliği 1929 dünya ekonomik buhranıyla birlikte durma noktasına gelmiş, arazilerin satışlarının da durmasıyla planın uygulaması sürdürülemez hale gelmiştir.

Planın Revizyonu

1931 yılında Dr. Behçet Uz'un Belediye Başkanı olması ile birlikte İzmir'de yeni bir dönem açılır. 1932 yılında Cumhuriyet Meydanı'nın ve Gazi Heykeli'nin açılışı gerçekleştirilir. 1930'da yürürlüğe giren Belediyeler Kanunu ile belediyeler şehircilik planı

yaptırmakla yükümlü tutulmuştur. 1932 yılında İzmir Belediyesi başkentin planlamasını yapmakta olan Hermann Jansen'den mevcut plan ile ilgili görüş alır. Alman şehirci, Fransız şehircilik okulunun tipik bir örneği olan bu plan hakkında olumsuz görüş bildirmiş, gereğinden geniş caddeler açmayı öngördüğü için ekonomiyi dikkate almamakla eleştirmiştir (13). İzmir Belediyesi Fen Heyeti bu eleştiri doğrultusunda cadde ve bulvarların genişliklerini azaltarak planı revize etmiştir (14). Buna karşılık, Danger-Prost planının yeni gelişme alanları ve limanın Alsancak'a taşınmasına yönelik önerileri bu uygulama planına yansımamıştır. Yangın alanının imarına yönelik bu mevzi plan, Dr. Behçet Uz'un etkin Belediye yönetimi ve girişimcileri harekete geçirmekteki başarısı sayesinde uygulanabilmiştir. Mustafa Enver Bey Caddesi'nin ardından,

"DANGER-PROST PLANI, FORMALİST BİR KOMPOZİSYON ANLAYIŞINI YANSITMAKTADIR"

ÜSTTE İzmir Kültürpark'ın 1943 yılında çekilmiş hava fotoğrafı (Arkitekt, sayı 11-12, 1943, s. 241)

SAĞDA Le Corbusier'nin İzmir nazım planı eskizi: İzmir kenti için 400.000 nüfuslu bir yeşil kent projesi. (Fondation Le Corbusier, Paris)

1933'te İsmet Paşa (Gazi Osman Paşa) Bulvarı açılmıştır. Bunları diğer bulvar ve caddelerin açılması izlemiştir. Kültürpark ve İzmir Enternasyonal Fuarı projesi, alanın imarına çok önemli bir ivme kazandıracaktır. Parkın çevresinden Alsancak'a doğru yeni açılan bulvar ve caddeler üzerinde, plana uygun olarak üst gelir gruplarına yönelik, bahçe içinde iki-üç katlı konutlardan oluşan konut alanları gelişmiştir. Modern üslubu ile Gazi İlkokulu (1934) Alsancak'taki modern konut yerleşiminin merkezinde konumlandırılmıştır. Dikkat çekici bir uygulama ise Behçet Uz'un girişimiyle Kahramanlar'da oluşturulan işçi mahallesidir. Belediye bu alanda işçilere arazi vermiş ve ucuz konut yapımı için olanaklar sağlamıştır (15). İzmir Belediyesi 1939 yılı çalışma programı kapsamında, Darağacı'ndan Göztepe'ye bir imar planı hazırlamıştır. Bu planda Danger-Prost planının merkezi alanlar dışında –liman, endüstri bölgesi, bahçe kentler vb.- önerilerinin dikkate alınmadığı görülmektedir.

"GÜNÜMÜZDE KENT MERKEZİNİN MORFOLOJİSİNDE DANGER-PROST PLANININ BELİRLEYİCİLİĞİ GÖZE ÇARPMAKTADIR"

Bugün İzmir'in hava fotoğraflarına baktığımızda, kent merkezinin morfolojisinde Danger-Prost planının belirleyiciliği göze çarpmaktadır. Kent kimliğini tanımlayan kamusal mekânların, bulvar ve meydanların biçimlenmesinde bu plan etkin olmuştur. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren kent nüfusunun artmasıyla, merkezi iş alanı konut alanlarını işgal ederek büyümüş ve baskılar sonucunda getirilen imar değişiklikleri ile yapılaşma büyük ölçüde yenilenerek yükselmiş ve yoğunlaşmış (16), kentin mekânsal ölçeği tümüyle değişmiştir. Yine de denize ya da Kadifekale'ye doğru perspektif aksları oluşturan bulvarların ve bunların buluştuğu meydanların kendilerine özgü mekânsal nitelikleri bulunmaktadır. Herbiri için farklı türde seçilmiş olan ağaç dizilerinin, geniş orta refüjlerin, bulvarların mekânsal karakteri ve ölçeğinin korunmasında önemli payı bulunmaktadır.

Kültürpark ve İzmir Enternasyonal Fuarı (17)

Kültürpark'ın İzmir'in kent kimliğinde olduğu kadar toplumsal, kültürel ve ekonomik yaşamında çok önemli yeri vardır. Cumhuriyet dönemi kent ve mimarlık tarihinde olduğu kadar, İzmirliler'in kolektif belleğinde özel bir yeri bulunmaktadır. Bir kültürpark oluşturma düşüncesi, ilk kez Suad Yurdkoru'nun 1933 yılında spor yarışmaları için gittiği Sovyetler Birliği'nde gezdiği Gorki Parkı'ndan etkilenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Halkın dinlenme ve eğlenmesi yanında bedensel ve kültürel eğitimine yönelik işlevler içeren bu "kültürpark"ta tiyatrolar, müzeler, tören, spor ve oyun alanları, bir paraşüt kulesi ile botanik bahçeleri bir arada bulunmaktadır. 1934 yılında İzmir Belediye Başkan yardımcılığına getirilen Suad Yurdkoru, İzmir için bir kültürpark programı hazırlar (18). Dr. Behçet Uz'un bu öneriyi Başbakan İnönü'ye aktarması ile, Belediye yetkilileri ve teknik adamlardan oluşan bir heyet incelemelerde bulunmak üzere Hükümet tarafından 1935 yılında Moskova'ya gönderilir. Mos-sovyet başkanı Nikolai Bulganin tarafından karşılanan Uz ve ekibi orada 45 gün kalarak, Gorki Parkı'nın yöneticileri ve uzmanlarla İzmir Kültürparkı üzerinde çalışmışlardır (19). Behçet Uz yaptığı bir basın açıklamasında Sovyet "mutahassıslar"ın Kültürpark ile ilgili "esasları" hazırladıklarını belirtmektedir (20). Kültürpark'ın tasarımının Sovyet tasarımcılar tarafından yapıldığına ilişkin bir sav bulunmakla (21) birlikte bu yönde bir belge bulunmamaktadır (22). "İzmir Kültür Park Plânı" başlıklı vaziyet planlarının altında "İzmir Urayı Fen Heyeti tarafından hazırlanmıştır" ibaresi bulunmaktadır. Bu dönemde Fen Heyeti'nde çalışan mimar ve mühendisler Kültürpark ve Fuar binalarının önemli bir bölümünü tasarlamışlardır. Ayrıca 1937'de Fransız mimar Bachillet'nin açıkhava tiyatrosunun yapımı için uzman olarak davet edildiği ve kapıların tasarımında da çalıştığı bilgisi bulunmaktadır (23).

Danger-Prost planında önerilmiş bulunan merkezi yeşil aksın yerinde, bir duvarla sınırlandırılmış 36 hektar büyüklüğünde dairesel bir alan Kültürpark için ayrılmıştır (24). Daha

sonra buna 9 Eylül Meydanı ile park arasında kalan üçgen alanın da eklenmesiyle park alanı 42 hektara ulaşmıştır. Belediye'nin projeyi gerçekleştirebilmek için yeterli parasal kaynağı bulunmamasına karşın, Kültürpark fikrinin başından itibaren "Arsıulusal İzmir Panayırı" (25) projesi ile birlikte ele alınmasıyla bu sorun aşılır. İzmir Panayırı ulusal ve bölgesel bir ticari etkinlik olarak 1927 yılından başlayarak düzenlenmektedir. Sonraki yıllarda Cumhuriyet Meydanı'nın arkasında bugün Efes Oteli'nin bulunduğu araziye taşınmış, fakat 1934'te uluslararası düzeye taşınan fuar için çok daha geniş bir alan ayrılması gündeme gelmiştir. Başbakan İsmet İnönü'nün yakın ilgisiyle merkezi hükümet tarafından doğrudan desteklenen uluslararası fuar projesi, Kültürpark'ın hayata geçirilebilmesi için bulunmaz bir fırsat sağlamıştır (26).

İzmir Enternasyonal Fuarı, Kültürpark içerisinde kapılarını ziyaretçilere ilk defa 1936 yılında açsa da, Fuar alanı ve park birkaç yıla yayılan bir etaplama çerçevesinde planlanmış ve inşa edilmiştir. Kültürpark'ın planına bakıldığında dik açılı, sert zeminin hakim olduğu batı bölümü ile doğuda gölün, botanik bahçesinin, açık hava tiyatrosunun ve spor alanlarının konumlandırıldığı, serbest peyzaj tasarımı ile park alanı olmak üzere iki bölgeden oluştuğu görülmektedir. 1936'da sergi pavyonlarına ayrılan bölüm düzenlenerek kullanıma açılmış, parkın tamamlanması ise 1939 yılını bulmuştur.

Atatürk Devrim Müzesi, Sıhhat Müzesi ve Ege Ürünleri Müzesi olarak adlandırılan ve Montrö Kapısı'nın güneyinde konumlandırılmış olan üç pavyon, hem fuara gelen ziyaretçilere ülkeyi ve bölge ürünlerini tanıtma, hem de yurttaşları Atatürk devrimleri ve halk sağlığı konularında eğitme amacıyla planlanmışlardır (27). Bunlardan ilk ikisi, fuarın ana giriş allesine açılan kolonadlı avlunun sonunda, özgün tasarımları korunarak bugüne kadar gelebilmiştir (28). Paraşüt Kulesi 40 metreye ulaşan yüksekliğiyle Kültürpark'ın simge yapısıdır. Cumhuriyet Meydanı'ndan doğuya doğru uzanan Şehit Nevres Bey Bulvarı'nın perspektif aksına bir landmark olarak yerleştirilmiş olması Kültürpark'ın tasarımcılarının Danger-Prost planının kompozisyon ilkelerini önemsediklerini göstermektedir. İzmir Enternasyonal Fuarı modern mimarlığın başarılı örneklerinin verildiği bir platform oluşturmuştur (29). Kültürpark'ın kapıları, 1930'lardaki özgün biçimlerini olmasa da, 1950 sonrası modernizmini yansıtmaktadır.

İzmir'in merkezinde, 1930'ların açık alan ve park tasarımını yansıtan mekân kurgusu, yoğun yeşil varlığı, zengin koleksiyonlu botanik bahçesi, dönemlerinin nitelikli yapıları ve giriş kapıları ile Kültürpark "kentsel sit" olarak korunması gereken bir kültür ve rekreasyon alanıdır.

Le Corbusier'nin İzmir Nazım Planı Projesi

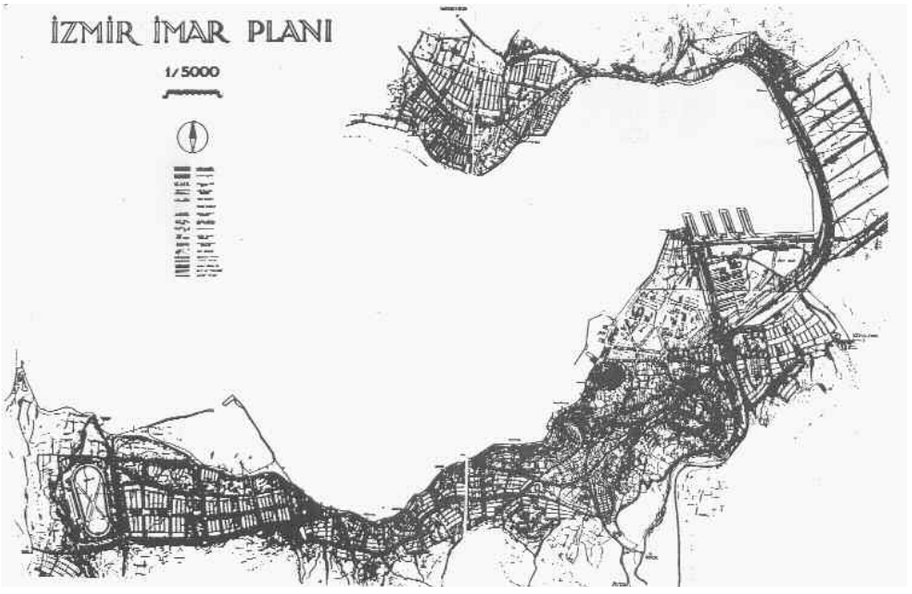
İzmir'in şehircilik tarihinin ilgi çekici öykülerinden biri Belediye Başkanı Behçet Uz'un, kentin gelecekteki gelişimini yönlendirecek yeni bir plan elde etmek üzere, Modern Mimarlık hareketinin öncü mimarı Le Corbusier ile ilişkiye geçmesidir. Uz'un düşündüğü model, planlama işinin Belediye'de kurulacak bir şehircilik bürosu tarafından yürütülmesi, Fransız mimarın bu büroya danışmanlık yapmasıdır. 1939'da sözleşme imzalanmasına karşın, Le Corbusier ancak Ekim 1948'de İzmir'e gelebilmiş ve 1949 yılı başında nazım plan şemasını ve plan açıklama raporunu Belediye'ye teslim etmiştir. Mimar "İzmir kenti için nazım plan projesi"ni "400.000 nüfuslu bir yeşil kent" teması çevresinde geliştirmiştir (30). Bu proje, 1947'de CIAM merkez komitesince onaylanan Şehircilik Çerçevesi'nin (La Grille CIAM d'Urbanisme) uygulandığı örnek proje olması dolayısıyla önem taşımaktadır (31). Ancak, uygulanmak üzere hazırlanıp hazırlanmadığı tartışmalı olan bu plan İzmir'de kabul görmeyerek uygulamaya koyulmamıştır. Hatay Caddesi boyunca yeni konut alanlarının açılması, bu alanları merkeze bağlayan ana arterin bir varyantla Konak'a bağlanması ve özellikle Konak ve çevresinde yüksek yönetim blokları ve kültür yapılarından oluşan bir kent merkezinin –centre civique- oluşması Le Corbusier'nin kimi önerilerinin dolaylı olarak gerçekleştiğini akla getirmektedir.

1951 Uluslararası Şehircilik Yarışması ve Arû-Özdeş-Canpolat Planı

Le Corbusier'nin nazım plan şemasının uygulanabilir bulunmaması üzerine, "İzmir Şehri İmar Plânı Milletlerarası Proje Müsabakası" 1 Mayıs-1 Aralık 1951 tarihleri arasında düzenlenir. Yarışma programında, 1950 yılında 230.000 olan kent nüfusunun 50 yıl içerisinde 400.000 kişiye çıkacağı kabul edilmiştir (32). Yarışmacılardan, Alsancak bölgesinin Bayındırlık

"KÜLTÜRPARK, 1930'LARIN AÇIK ALAN TASARIMINI YANSITAN MEKÂN KURGUSU VE DÖNEM YAPILARI İLE KORUNMALIDIR"

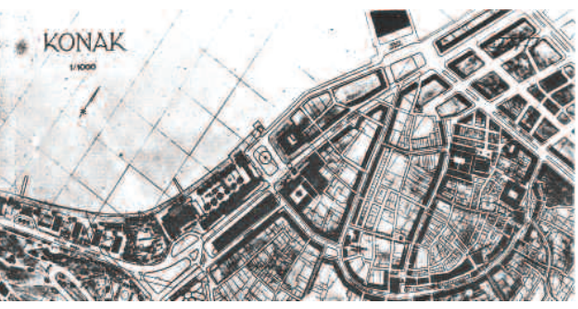
ÜSTTE Kemal Ahmet Arû, Gündüz Özdeş, Emin Canpolat ekibi 1/5000 ölçekli Nazım Plan önerisi (İzmir Belediyesi, İzmir İmâr Plânı Proje Müsabakası)

ALTTA Kemal Ahmet Arû, Gündüz Özdeş, Emin Canpolat planında korunan Kemeraltı bölgesi ve Konak çevresi, ölçek 1/1000 ((İzmir Belediyesi, İzmir İmâr Plânı Proje Müsabakası)

SAĞDA Konak ve Çevresi Kentsel Tasarım Yarışması'nda Doğan Tekeli, Sami Sisa ve Tekin Aydın'ın birincilik ödülü alan projesi

Bakanlığınca emtia limanı olarak tayin edildiğini dikkate alarak liman, endüstri bölgesi ve marşandiz garının ilişkilerini göstermeleri istenmektedir. "İşçi ve fakir halkın barınmakta olduğu gayrı fennî ve gayrı sıhhî şartlarla teşekkül etmiş bulunan mahalleler"in "ıslahı" konusunda öneriler beklenmesi ise gecekondu sorununun İzmir'de 1951 yılında başlamış olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Konak bölgesinde bulunan Sarıkışla ile diğer askeri tesislerin, İzmir İmar Komisyonu tarafından kaldırılmasına karar verildiği belirtilmekte, bu alanın Konak Meydanı'nın "ihyası esasına göre" düzenlenmesi ve kamusal kullanımlara açılması yarışmacılardan istenmektedir (33). Bu kararla, Konak ve çevresini tümüyle dönüştürecek müdahalelerin ilk adımı atılmıştır.

"KEMAL AHMET ARU PLANI KENTİ, İŞLEVSEL BÖLGELERE AYIRMAKTADIR"

Yarışma jürisine şehircilik alanında uluslararası üne sahip Sir Patrick Abercrombie başkanlık etmiştir (34). Yarışmaya, Türk mimarlar yanında, İsviçre, Avusturya ve Almanya'dan ekipler katılmıştır. Ödül alan projelerin birçoğunda, Konak Meydanı ve çevresinin üç boyutlu düzenlenmesinde ifadesini bulan modernist yaklaşım dikkat çekicidir. Yarışmaya katılan 27 proje arasından, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehircilik Kürsüsü'nün öğretim üyeleri Prof. Kemal Ahmet Arû, Gündüz Özdeş ve Emin Canpolat'ın projesi tatbik edilebilir bulunmuştur. Kentin gelişme yönlerini belirlemek üzere "survey" yöntemine dayalı analiz paftaları da jürinin bu projeyi seçmesinde etkili olmuştur (35).

Kemal Ahmet Arû ve ekibinin hazırladıkları İzmir Şehri İmar Planı 1953 yılında onaylanarak yürürlüğe girer. Kentin nüfusunun 2003'te 400.000'e ulaşacağı öngörüsüyle hazırlanan bu plan, kentin başlıca gelişme alanını Karataş'tan Üçkuyular'a kadar uzanan bölgede denizden 30m ile 80m yükseklikleri arasında lineer olarak planlamıştır. Yeni gelişimin ana ulaşım arterini oluşturan Hatay Caddesi'ne ve eşyükselti eğrilerine paralel ince uzun yapı adaları, eğime dik uzanan yeşil koridorlarla birbirinden ayrılan "küçük iskân grupları" oluşturmaktadır. Nüfus yoğunluğunun üst sınırı 200 kişi/hektar olarak belirlendiği bu yerleşim gruplarını Arû, "tabiat içerisinde yerleşmiş küçük organik bütünler" olarak nitelemektedir (36). Sosyal donatı ve ticaret alanları yeşil alanlar içerisinde konumlandırılmıştır. Kentin ikinci gelişme aksı ise Karşıyaka'nın batısında öngörülmüştür. Bu bölgede yoğunluk daha da düşük (100 kişi/hektar) planlanmış, yalnızca ana arterler üzerinde 3-4 katlı yapılara izin verilmiştir. Bu yoğunluklar ancak bir "bahçe-kent"in yoğunlukları olabilecek kadar düşüktür (37). Tepecik'in güneyinde ve Bayraklı'da endüstri bölgesi ile ilişkili ancak ondan yeşil alanlarla ayrılan işçi mahalleleri planlanmıştır. Fonksiyonalist planlamanın zoning ilkesine uygun olarak kent, konut, ticaret, iş merkezi, endüstri ve liman bölgesi gibi işlevsel bölgelere ayrılmaktadır. Liman ve gerisinde depolama alanları demiryolu hatları ile ilişkili olarak Alsancak'ta geliştirilirken, endüstri bölgesi Bornova Körfezi'nin doğusunda –Le Corbusier'nin yeşil endüstri sitesi modelini anımsatan bir sistematik içerisinde- düzenlenmiştir (38).

Kemal Ahmet Arû ve ekibinin İzmir için getirdikleri en önemli kararlardan biri Kemeraltı'nda tarihi ticaret merkezinin korunmasıdır. Buna karşılık

bu plan, İmar Komisyonu'nun kararına uyarak Sarıkışla'yı kaldırmış ve bunun yerinde kültür ve sanat yapıları yanında birbirinden yeşil meydancıklarla ayrılan iş merkezi blokları öngörmüş, Konak Meydanı çevresinin yönetim merkezi niteliğini korumuştur.

Konak İçin Bir Kentsel Tasarım Yarışması

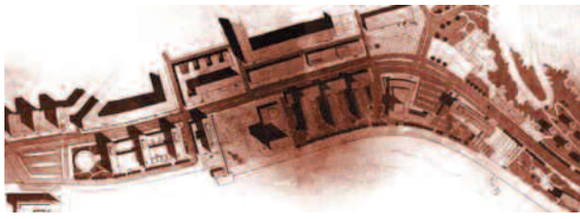
İzmir Belediyesi şehircilik danışmanı Kemal Ahmet Arû'nun talebiyle, Konak Meydanı ve çevresi için 1955 yılında bir kentsel tasarım yarışması düzenler. Yarışma alanı Gümrük'ten başlayarak, Konak Meydanı'nı ve Sarıkışla alanını içine almakta ve Türk Ocağı binasına kadar kıyı boyunca uzanmaktadır. Devlet ve özel sektörün yatırımlarıyla inşa edilecek blokların ve kültür yapılarının üç boyutlu kitle ilişkilerinin belirlenmesi yarışmanın temel hedefidir (39). Bu yarışmayı Doğan Tekeli, Sami Sisa ve Tekin Aydın'ın projesi kazanmış, ancak proje uygulamaya konulmamıştır (40). Bununla birlikte, Konak çevresindeki kamu yapılarının –Hükümet Konağı kompleksi, Belediye binası ve SSK İşhanı- daha sonra ayrı ayrı mimari yarışmalarla gerçekleştirilmiş olmaları İzmir'in yönetim merkezinin biçimlenmesinde bir planlama-tasarım sürekliliğinin varlığını göstermektedir.

1950 Sonrası Hızlanan Kentleşme ve Planlamada Yeni Bir Dönem

Arû-Canpolat planı, hızla artan nüfus ve kentleşmeyle birlikte kısa sürede yetersiz kalmıştır. Planın onaylanmasından itibaren yoğunluk artışı talepleri ortaya çıkmış, planlanan yeşil alanlar sistemi uygulanamamıştır. On yıl içerisinde kent nüfusu yüzde 50 artarak 350.000'i bulmuş, gecekondu alanları hızla yaygınlaşmıştır. 1957 yılında İmar Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ve İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulması Türkiye'de kent planlama alanında bir dönüm noktasını işaret eder. 1957-1958 yıllarında, İzmir'in planlaması konusunda görüşlerine başvurulmak üzere Bakanlık tarafından iki uzman plancı davet edilmiştir. İtalyan plancı Luigi Piccinato, kentin ulaşım şemasına ilişkin bir rapor hazırlamıştır. İsviçreli Alfred Bodmer ise İmar İskân Bakanlığı bünyesinde Birleşmiş Milletler uzmanı olarak İzmir'in plan revizyonunu yapmak üzere görevlendirilmiştir. 1960'ta, 2000 yılında kent nüfusunun 900.000'e ulaşacağını öngörüsü doğrultusunda gerçekleştirdiği strüktür planında Bodmer, kente nüfus yığılmasını denetlemek üzere bölgesel bir desantralizasyona yönelik önlemler üzerinde durmuş ve bölge planlamanın gerekliliğini vurgulamıştır (41). Bu doğrultuda, 1965 yılında İmar ve İskân Bakanlığı bünyesinde İzmir Metropoliten Alan Nazım Plan Bürosu kurulmuştur.

1950'lerin ikinci yarısında giderek artan kente göç olgusu kentleşmenin boyutunu kökten değiştirmiş, bu döneme kadar temel hedefi "modernleşme" olan kent planlamasını, hızlı nüfus artışı ve denetimsiz bir kentleşmenin yarattığı toplumsal ve mekânsal sorunları çözme sorunsalıyla karşı karşıya getirmiştir. ◘

Cânâ Bilsel, Doç. Dr.,
ODTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

Cânâ Bilsel, M. Halûk Zelef, "Fairy tales: Turkey's prospects for international fairs, the Expo projects for İzmir and İstanbul", Accademia, Milano.

DİPNOTLAR:

1 Hakimiyet-i Milliye (28 Kanun-ı evvel 1922)'den aktaran Erkan Serçe, a.g.e., s. 174-175
2 Henri Prost Fransız himaye yönetimindeki Fas kentlerinin planlarını gerçekleştirmiş, Fransa'da Côte Varoise bölge planlamasını, Paris metropoliten planlamasını ve son olarak 1936-1951 yılları arasında İstanbul'un planlamasını yürütmüştür.
3 Türk Sesi, (30 Mayıs 1924)'ten aktaran Erkan Serçe, a.g.e. s. 251
4 René Danger şehircilik alanında uzmanlaşmış bir harita mühendisidir. (Fransızca "géomètre ingénieur" "geometriye özel ilgisi olan" değil, "harita mühendisi" anlamını taşımaktadır.) Danger'ler Malta'da Valetta'nın ve 1930larda Fransız idaresi altındaki Beyrut ve Şam'ın planlarını hazırlamışlardır.
5 Ali Cengizkan, Ankara'nın İlk Planı 1924-25 Lörcher Planı, Ankara Enstitüsü Vakfı, Arkadaş Yayıncılık, Ankara, 2004
6 A. F. , "Le plan d'aménagement de la ville de Smyrne", L'Architecture, cilt 40, sayı, 4, 1927, s. 121 ve "Yangın Yeri İhzari Komisyonu Raporu" (20 Mart 1924)'ten aktaran Memduh Say, İjyen Bakımından İzmir Şehri, İzmir, 1941, s. 62-64
7 A.F., a.g.m., s. 121-122
8 A.F., a.g.m., s. 122
9 A.F., a.g.m., Memduh Say, a.g.m., s. 65-67
10 Memduh Say, a.g.e., s. 67; Erkan Serçe, a.g.e., s. 260-261
11 İnci Aslanoğlu, Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001
12 Erkan Serçe, a.g.e., s. 260-261
13 Jansen'in 15.5.1932 tarihli raporundan aktaran Erkan Serçe, a.g.e., 263-264
14 Prof.Dr. Çınar Atay, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir 1998, s. 188
15 Ülker Baykan Seymen, "Tek parti dönemi belediyeciliğinde Behçet Uz örneği", Enis Batur (der.), Üç İzmir, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1992, s. 297-321 Alsancak ve Kahramanlar'da inşa edilen modern konut tipolojileri üzerine bknz.: Sıdıka İğci Çetin, İzmir'in yangın bölgesinde 1922-1965 yılları arasında yaşanan mekansal değişim ve dönüşümlerin konut bağlamında değerlendirilmesi, basılmamış doktora tezi, DEÜ, Mimarlık Bölümü, İzmir, 2004
16 Rauf Beyru, "Şehirlerimizin sorunları ve bir plan hikâyesi", Devir, Temmuz-Ağustos 1973, s. 12-18
17 İzmir Enternasyonal Fuarı ve Kültürpark üzerine daha ayrıntılı bir çalışma yayınlanma aşamasındadır: F. Cânâ Bilsel, "Le plan directeur de Le Corbusier pour İzmir: un projet d'urbanisme sur le thème de la ville verte et la Grille CIAM", Philippe Bach (der.), Le Corbusier en Turquie, Le plan directeur d'İzmir (1939-1949), IREG, Strasbourg, 2009, s. 93-109
18 Elvan Feyzioğlu, Büyük bir halk okulu İzmir Fuarı, İZFAŞ Kültür Yayını, İzmir, 2006, s. 29-34
19 Ece Sakar (der.), Atatürk'ün İzmir'i, bir kentin yeniden doğuşu - Behçet Uz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 69
20 Dr. Behçet Uz'un Moskova'da yaptığı basın açıklaması, Sancar Maruflu Arşivi, Ece Sakar, a.g.e., s. 69
21 http://wikipedia.org.tr
22 Bknz: Belediyeler Dergisi, yıl 2, sayı 14, 1936 içerisinde yer alan plan.
23 Ece Saka, a.g.e., s. 67-68
24 Dr. Behçet Uz anılarında ilk iş olarak şehirde bulunan yapı ustalarına, ruhsat alabilmeleri için geçmeleri gereken bir sınav bahanesiyle parkın duvarlarını inşa ettirdiğini anlatmaktadır. Bu anı bu büyük park projesinin hangi koşullarda gerçekleştirildiğini göstermesi açısından ilginçtir. Ece Saka, a.g.e., s. 65-66
25 "Arsıulusal İzmir Panayırı", Belediyeler Dergisi, yıl 2 (1936), sayı 14, s. 39-41
26 Ece Saka, a.g.e., s. 58-61 ve 69
27La Turquie Kémaliste, "La Foire Internationale d'Izmir", sayı 14 (Ağustos 1936), s. 15-19
28 Özen Eyüce, "Sağlık Müzesi", Deniz Güner, "Kültür Pavyonu", İzmir Mimarlık Rehberi, 2005, s. 130, 133.
29 Bknz.: Yüksel Pöğün, The Reflections of modernization in Turkey on the architectural artifacts of İzmir culture park between 1930-1950, İYTE, Mimarlık Bölümü, 2000.
30 Cânâ Bilsel, "Le Corbusier ve İzmir: Geleceğin Kenti Üzerine Tematik Bir Proje", Uğur Tanyeli (dosya editörü), 'Le Corbusier'den Türkiye'ye', Sanat Dünyamız, n. 87, Bahar 2003, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 151-165
31 Bu konu ayrıntılı olarak "Le Corbusier en Turquie" başlıklı sergi kataloğundaki makalede incelenmiştir: F.
32 İzmir Belediyesi, İzmir Şehri İmar Planı Milletlerarası Proje Müsabakası Programı, s. 21
33 İzmir Belediyesi, a.g.e., s. 28
34 Londra metropoliten alan planlamasını yürütmekte olan Sir Patrick Abercrombie planlamada "survey" yöntemini geliştirmiştir.
35 Prof. Kemâl Ahmet Arû ile Temmuz 1993'de yapmış olduğum söyleşiden.
36 Kemâl Ahmet Arû, "İzmir'de İmar Planı Çalışmaları", Beyaz Kitap, DDY, İzmir, 1954
37 Le Corbusier ise yeni konut alanlarında nüfus yoğunluğunu 350 kişi/hektar olarak önermiştir.
38 F. Cânâ Bilsel, "Le Corbusier'nin İzmir Nazım Plan Önerisi ve Yeşil Endüstri Sitesi", Şeniz Ergeçgil Çıkış (dosya editörü), 'İzmir'de Endüstri Yapıları', Ege Mimarlık, TMMOB İzmir Şubesi Süreli Yayını, yıl: 9, sayı 33, Temmuz 1999 / 3, s. 13-17
39 İzmir Belediyesi, Beyaz Kitap, a.g.e.
40 Bu yarışma konusunda daha ayrıntılı bilgi için bknz.: Özen Eyüce, "Konak Square from the Past to Present in Pictures", Ege Mimarlık UIA 2005 Istanbul Special Issue, Temmuz 2005, s. 8-9
41 Aysel Bayraktar, İzmir Şehrinin İmarında Peyzaj Mimarisi ile ilgili Problemlerin Tesbiti, Birlik Matbaası, İzmir, 1973, s. 122-128